

Nem, non és variációik...

Grétsy Zsombor

A *nem* tagadó előtag használatával összefüggő, szörnyű rendetlenség nemcsak a szakszövegek íróinak (akik az adott kifejezéshez érvén idegesen törnek a fejüket), hanem az olvasóknak is bizonyára feltűnő: az irodalomban minden próbálkozásféleséggel találkozhatunk. (Pár példa: *non A, non B hepatitis, non-A, non-B hepatitis, nem A, nem B hepatitis, non invazív, non-invazív, noninvazív, nem szteroid gyulladásgátlók, nem-szteroid gyulladásgátlók, nemszteroid gyulladásgátlók* stb.)

A példák közül talán a *noninvazív* a legérdekesebb, minthogy az *invazív* szó teljesen magyarosan íratik (noha az Orvosi helyesírási szótár szerint az *invasív* és az *invazív* forma egyformán szabályos és használható), ám ugyanez a szótár már csak a *noninvazív* leírást fogadja el (1). Ráadásul olyan szó, hogy *non* egyszerűen nincs a magyarban. Vajon mi ebben a logika? (Személyes megjegyzés: semmi...)

Bár a *nem* szó ilyen összefüggésbeni használata már régebben is vitatémája volt a magyar nyelvészetnek, azért leszögezhetjük, hogy e formulák mai, gyors elterjedésében egyértelmű az angol nyelvű szakirodalom hatása, tehát érdemes először egy pillantást vetnünk az angol helyesírás szabályaira. Az angolban a *non-* tagadó értelmű előképző, amelyet a nyelvhasználók általában kötőjellel kötnek a szó elé, amelyre vonatkozik. Ugyanakkor az is tény, hogy az angol helyesírás szabályai közel sem olyan pontosan és rigorózan határozzák meg a szavak egybeírását, különírását, illetve kötőjelezését, mint a magyaréi. Felsorolhatóak azok a nyelvi helyzetek, szabályok, amikor egy művelt angolnak „illik” leírni szavait kötőjellel összekapcsolnia, de az általános tanács még a komoly angol nyelvtankönyvekben is az, hogy bárminemű bizonytalanság esetén valamely, kötőjel nélküli, külön szavas, kerülő formát alkalmazzon a szöveg írója (2). Ezt azért is érdemes szem előtt tartanunk, mert a szakcikk szerzőinek jelentős része maga sem angol anyanyelvű.

Fontos megállapítás az is, hogy az angol helyesírás maga is változóban van. Most nem részletezve a területi eltéréseket (Nagy-Britannia, USA, Auszt-

rália stb.), elmondható, hogy az angol írás kötőjelezésében egyszerre két ellentétes tendencia is kimutatható. Az egyik az, hogy sok, eddig kötőjelesen írt szóösszetétel kötőjel nélkül összevonódik, egybeíratik, a másik változás, hogy sok, régebben kötőjellel írt szókapcsolat manapság különírva használatos: az eredmény az, hogy a kötőjeles formák száma csökken (érdemes néhány régebbi és újabb szótárt összehasonlítani). Mindez alól talán éppen csak a *non-* előtag kivétel, amely szilárdan, hagyományosan tartja kötőjeles írásformáját.

De most még térjünk vissza az Orvosi helyesírási szótár néhány más példájára: *nemdisszociált molekula* és *nem komplett fehérje* – két tökéletesen analóg nyelvi szerkezet (1), de az egyiket csak így, egybe, a másikat csak úgy, külön szabad írni... Miért? Járjuk körül a problémát, és tegyük rendbe ezt a csakugyan nehéz helyesírási kérdést!

A témával foglalkozó legalaposabb elemzést a Magyar nyelvőr című periodika 1958. évi 1. száma tartalmazza (3) – Elekfi László nyelvész tollából –, és ennek a tanulmánynak a szemléletét tükrözi a modernebb, aktuálisabb Nyelvművelő kézikönyv is (4).

A helyes leírás fontosságát az adja, hogy az egybeírás, illetve a különírás fogalmi, tartalmi különbséget is jelenthet. A megoldás alap gondolata az, hogy a logika (mind a formális, mind a hétköznapi, emberi logika) élesen megkülönbözteti a fogalmak egy sajátos csoportját, az úgynevezett negatív fogalmakat. Például a *nem-bakteriális* elvont fogalom összefoglalása mindazon fertőzéseknek, amelyeket nem baktérium okoz (szó lehet tehát vírusokról, gombákról, prionokról, amőbákról vagy akár bizonyos algafajokról). Tehát az „*a virális infekció nem-bakteriális infekció*” mondat azt tartalmazza, hogy a *virális* fogalom a *nem-bakteriális* kifejezés fogalmi körébe tartozik, míg – ezzel éppen ellentétesen – az „*a virális infekció nem bakteriális*” mondat azt jelenti, hogy a *bakteriális* fogalom nem tartozik a *virális* szó fogalmi körébe (3).

E – talán kissé nehezen követhető – példalátdzás után nézzük egyszerűbben is meg a dolgot! Nem részletezem azokat a szempontokat, amelyek a köznyelvben az esetek túlnyomó többségében a külön-

írás helyességét erősítik (például a szórend módosításával sokszor világossá tehető egy adott mondatban, hogy a *nem* szó pontosan mire is utal – ez azonban úgysem sokat segítene rajtunk, hiszen az orvosi szaknyelvben sok a viszonylag kötött, magyar és angol kifejezés).

A számunkra fontos megállapítás a következő: a szaknyelvi szövegben akadnak olyan negatív fogalmak, amelyeket célszerű egybeírni, mert így nyerik el pontos műszói jelentésüket

(4). (Csak egy megjegyzés: a filozófia és a logika tudományának szakszóvilágában a negatív fogalmakat nem is külön, nem is egybe, hanem – hagyományosan – kötőjellel szokás írni, ezért is használtam pár sorral feljebb, az adott kontextusban, a *nem-bakteriális* írásformát.)

Ezek után javaslataim a következők lennének.

1. A magyar, szakszóértékű kifejezésekben a *nem* szót írjuk egybe avval a szóval, amelyre vonatkozik: *nemszteroid gyulladáscsökkentők*, *neminvazív*, *nemdiszociáló*, *nemmalignus*, *nemmutagén*, *nemdiagnosztikus* stb.

2. A magyar, de nem kifejezetten szakszószerű kifejezéseknél lehetséges a különírás: *nem kívánt terhesség*, *nem ismételtető vizsgálat*, *nem vízdékony vegyület* stb.

Persze az előző két javaslat határmezéjén továbbra is marad némi bizonytalanság: vajon melyik csoportba tartozik például a *nem inzulindependens* vagy a *nem inzulinfüggő* kifejezés? Melyik mennyire köz- vagy szaknyelvi? Sokszor tehát nehéz határozottan állást foglalni. (E példa esetében még szerencse, hogy ma már csak 1-es és 2-es típusú

Szerényi Gábor: Rorschach kraváti

diabetesről szokás beszélni...) Mindenesetre a szakszóság vagy nem szakszóság mérlegelése mindenképpen közelebb visz minket egy egységesebb, logikusabb írásmód kialakításához!

3. Az angol, *non*-os kifejezéseknél viszont általánosan az angolos, kötőjeles írást alkalmaznám: *non-A*, *non-B hepatitis*, *non-suppressible insulin like activity*, *non-Hodgkin* stb.

Természetesen itt is maradnak vitatható esetek (az Orvosi helyesírási szótárban szerepel a *Hodgkin-kór*, de a *non-Hodgkin-kór* már finoman kifejejtődött, pedig érdekes ezt a formát leírni, hiszen a *non*- előtag után nagybetűs személynév jön...).

Nem gondolom, hogy ezzel a kis áttekintéssel egyértelműen rendeztem volna (ha egyáltalán egyértelműen rendezhető) a felvetett problémakört, de remélem, valami kapaszkodót, alaplogikát azért sikerült megfogalmaznom.

Az írás elkészítésében nyújtott komoly segítségért köszönettel tartozom Gyarmati Gergely angol–magyar műfordítónak, akinek angolbéli tájékozottsága és nagy tudása nélkül nem írhattam volna meg ezt a cikket.

IRODALOM

1. Orvosi helyesírási szótár. Budapest: Akadémiai Kiadó; 1992.
2. Michael Swan. Practical English Usage. Oxford: University Press; 1991.

3. Elekfi László. Nem fizetés vagy nemfizetés? Magyar nyelvőr 1958;82(1):33-9.
4. Grétsy L, Kovalovszky M. Nyelvművelő kézikönyv. Budapest: Akadémiai Kiadó; 1985.